

1795) en de reeds genoemde Jakob. De eerste, geboren te Groningen, studeerde geneeskunde in Harderwijk, waar zijn vader sinds 1775 hoogleraar was. Jakob daarentegen was aanvankelijk voor de handel bestemd en werd op het kantoor van de Amsterdamse koopman Pieter de Wolff geplaatst. Thematisch concentreren Christiaens en Evers zich op de politieke interesses van beide jongens: Steven Jan en Jakob laten zich kennen als stevig patriotsgezind, tot schrik van hun vader die vond dat zij zich terughoudender moesten opstellen.

Kern van dit boek vormen de 51 brieven die Steven Jan (17) en Jacob (34) tussen oktober 1784 en oktober 1788 wisselden. (145-220) Daaraan zijn als bijlagen toegevoegd enige brieven en passages uit brieven van vader Matthias en andere gezinsleden, benevens enkele documenten. (221-261) De beslissing van de uitgevers om de teksten als 'onaantastbaar' te beschouwen (9) leidt soms tot onduidelijkheden die zouden zijn vermeden als gewoon de niet onverstandige Regels van het NHG waren gevolgd.

De toelichting die Christiaens en Evers bij de brieven geven — naast hun voortreffelijke annotatie —, is tot een klein boekwerk uitgegroeid. In hun 'Inleiding' (11-144) bieden zij een zeer informatieve schets van de leden van het gezin Van Geuns, hun opleiding, carrière en onderlinge betrekkingen. De autoritair-patriarchale figuur van de kleinburgerlijke professor Matthias komt goed uit de verf. Anderzijds gaan de auteurs diep in op de lokale patriottenbeweging in Harderwijk en Amsterdam. Zij maken aannemelijk dat de jongens Van Geuns niet zo zeer tot de activistische patriotten behoorden — al stak Jakob zijn nek wel ver uit door het ondertekenen van 'Dankadres' en 'Acte van Qualificatie' (38), beide afgedrukt in de bijlagen — als wel tot de 'culturele' patriotten: diegenen die vooral het verlichte hervormingsprogramma door voorlichting en opvoeding voorstonden. In die zin is dit boek tevens een inspirerende bijdrage tot het historiografische debat over de complexiteit van de Nederlandse patriottenbeweging.

A. H. Huussen jr.

J. G. M. Sanders, J. A. M. Y. Bos-Rops, A. P. van Vliet, ed., *Noord-Brabant in de Bataafs-Franse Tijd, 1794-1814. Een institutionele handleiding* ('s-Hertogenbosch: Rijksarchief in Noord-Brabant, 2002, 1 krt. + 531 blz., €20,-, ISBN 90 6550 628 4).

Deze archiefgids vormt een geheel met twee andere in respectievelijk 1993 en 1996 door het Rijksarchief in Noord-Brabant gepubliceerde archiefgidsen. Een groot project bedoeld om de gebruikers maar vooral de potentiële gebruikers van het rijksarchief te laten zien wat de Citadel voor de periode tot 1900 zoal in voorraad heeft, is daarmee voltooid, tenminste dat menen de bewerkers. Zelf vraag ik mij af waarom de twintigste eeuw die inmiddels achter ons ligt en waarover de Citadel in 's-Hertogenbosch veel mooi materiaal in voorraad heeft, geen gids zou verdienen. Men denke slechts aan het archief van minister-president J. E. de Quay, waarvan nu ook de overgetypte dagboeken openbaar zijn. Aangezien dit rijksarchief maar weinig middeleeuwse archieven in huis heeft, heeft de uitgave van een gids voor deze periode weinig zin, ook al omdat enkele jaren geleden een gids verscheen over cijzen en cijnsregisters.

Deze gids bestrijkt de betrekkelijk korte periode 1794-1814, maar de samenstellers zullen er veel meer werk aan gehad hebben dan bij de beide vorige. Nadat de Franse revolutionaire legers in het najaar van 1794 Staats-Brabant waren binnengetrokken veranderde het politieke bestel bijna jaarlijks. De inkt van het ene decreet was nog niet droog, of er was al een nieuw in de maak. Het ambtelijk apparaat dijde sterk uit, zoals goed te zien is aan het organisatieschema

van de belastingdienst op pagina 137. Voor de oude bestuurders moet dit veel onzekerheid gebracht hebben, voor de 'homines novi', waaronder de katholieke elite, bood dit kansen waarvan zij volop gebruik maakten.

De samenstellers hebben er verstandig aan gedaan niet af te wijken van de oorspronkelijke opzet. Na een hoofdstuk over Noord-Brabants grondgebied (door J. A. M. Y. Bos-Rops) waarin de omvorming van het generaliteitsland Staats-Brabant tot de provincie Noord-Brabant op de voet wordt gevolgd, volgen acht hoofdstukken waarin steeds een beleidsterrein wordt besproken. Achtereenvolgens zijn dit: bestuur (door M. W. van Boven), rechtspraak en notariaat (door M. W. van Boven), belastingen (door J. G. M. Sanders), defensie (door H. Boels), onderwijs (door D. Verhoeven), waterstaat (door C. G. D. de Wilt), landbouw, jacht en visserij (door J. C. Dekker) en domeinen en geestelijke goederen (door A. P. van Vliet). K. J. P. F. M. Jeurgens voegde daar een afzonderlijk hoofdstuk aan toe over de sterk toenemende informatiebehoefte van de centrale overheid. Een vloedgolf van enquêtes en registraties zette met name vanaf 1798 de bestuurders en hun klerken stevig aan het werk. Zo werd in betrekkelijk korte tijd een databank gevormd met gegevens over de meest uiteenlopende zaken, op basis waarvan de centrale overheid een beleid kon gaan voeren. De enorme rijkdom aan bronnenmateriaal vormde de basis van een door P. M. M. Klep en K. Jeurgens op stapel gezet project dat wordt uitgevoerd door het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis in Den Haag (de huidige bewerkers zijn J. Roelevink en R. G. H. Sluijter). Een groot deel van dit materiaal is al ter inzage op de website van dit instituut (www.inghist.nl).

Op de behandeling per beleidsterrein volgt een lijst van de in 1811 bestaande gemeenten met gegevens over de staatkundige ligging en de rechtspraak. Deze lijst neemt een groot deel van het boek in beslag. (286-525)

Al speurend kwam ik nauwelijks fouten of vergissingen tegen. We mogen dan ook gerust concluderen dat de samenstellers van de gids waar voor hun geld geleverd hebben. Wel miste ik twee beleidsterreinen waar de centrale overheid zich na 1794 mee ging bemoeien, te weten de gezondheidszorg en het armwezen. In 1804 kwam de eerste geneeskundige staatsregeling tot stand, die de uitoefening van het medisch beroep regelde. In de steden bestonden al partiële regelingen, maar buiten de stadswallen was doorgaans niets geregeld en kon iedere genezer zijn kunsten in praktijk brengen. Het archief van de departementale commissie van geneeskundig onderzoek en toezicht, die onder meer de examens afnam, is in Noord-Brabant echter helaas verloren gegaan, zodat deze omissie in de gids niet euvel te duiden valt. Wat echter wel vermeld had moeten worden is de armenzorg. Nadat Noord-Brabant al in februari 1810 door Napoleon bij zijn keizerrijk was ingelijfd, werd de afwijkende Franse wetgeving op de armenzorg ook in dit gebied van kracht verklaard, hetgeen leidde tot een in sommige steden ingrijpende reorganisatie van de intra- en extramurale armenzorg. Ten noorden van de grote rivieren gingen de Fransen niet zo ver. Wanneer de inlijving langer had geduurd, zouden ze het zeker gedaan hebben. De schriftelijke neerslag hiervan berust merendeels in de lokale archieven, maar de Citadel bezit altijd nog 3 strekkende meter archieven van bureaus van weldadigheid die per kanton georganiseerd waren (in het Frans heetten deze instellingen voor de bedelende armenzorg 'bureaux de bienfaisance').

Het verdient aanbeveling om een gids als deze voortaan geheel digitaal uit te brengen. Het web biedt veel meer zoekmogelijkheden — men denke alleen al aan 'full text retrieval' — en correcties en aanvullingen kunnen dan na publicatie alsnog worden uitgevoerd. Waarom zou je een onderzoeksgids niet reeds in een vroeg stadium als halffabriekaat op het web zetten, waarna de bewerk(s) gewoon doorgaan met hun werk, terwijl ze ondertussen het binnenkomende commentaar verwerken en, wanneer dat nodig blijkt, de opzet van hun werk alsnog aanpassen aan de behoeften van de gebruiker? Of zitten velen van ons toch nog een beetje vast aan het

idee dat het ware genot van de maker en de lezer uit een volumineus boek bestaat dat je vast kunt houden en in de kast kunt zetten?

Ton Kappelhof

J. R. Kuiper, *Een revolutie ontrafeld. Politiek in Friesland, 1795-1798* (Dissertatie Groningen 2002; Franeker: Van Wijnen, 2002, 652 blz., €32,50, ISBN 90 5194 244 3).

Vorig jaar promoveerde Jacques Kuiper op het proefschrift *Een revolutie ontrafeld. Politiek in Friesland, 1795-1798*. Dat het boek een vrucht is van jarenlang onderzoek, wordt na een paar bladzijden lezen wel duidelijk. De auteur heeft een gedetailleerde kennis van de meest afgelegen dorpen op het Friese platteland. Hij weet ook veel over de personen en maakt daarbij duidelijk dat de revolutie gemaakt is door mensen. Dominees, schoolmeesters en dorpsstimmerlieden worden herkenbare revolutionairen. In dit opzicht doet zijn verhaal denken aan Schama's beeldende beschrijvingen van de Bataafse en de Franse revoluties, waarbij in dit geval een veiliger gevoel bestaat over het kloppen van feiten. Het omvangrijke notenapparaat getuigt van zorgvuldig onderzoek. Bij de beschrijving van de gebeurtenissen worden de structuren niet vergeten. Zo legt Kuiper regelmatig een verband tussen politieke voorkeuren en de kerkelijke verdeling tussen gereformeerden, doopsgezinden en katholieken.

Het presenteren van een indrukwekkende hoeveelheid feitenmateriaal bergt het gevaar in zich dat het een chaotisch, onleesbaar boek wordt. Dat heeft de auteur heel knap weten te vermijden. Het is een mooi geschreven boek. De heldere compositie met fraaie hoofdstuk- en paragraaftitels als 'Wy zyn het volk', 'De gesmoorde volksstem' of 'De val van dominee Arendsneus' draagt in hoge mate bij aan de leesbaarheid. De vele details dragen bij aan het verhaal, dat hier en daar spannend als een thriller is, bijvoorbeeld bij de beschrijving van de staatsgrepen in 1796. De goed gekozen en vooral goed gedoseerde citaten geven kleur aan het verhaal. De typering het 'Friese Sanhedrin' voor de prominente rol van predikanten in de revolutie is zo'n juweeltje.

De lezer wordt op boeiende wijze meegenomen vanaf het doordringen van de eerste berichten over een revolutie in het dichtgevroren en ondergesneeuwde Friesland eind januari 1795, via de eerste revolutionaire activiteiten in de elf Friese steden en de vele dorpen, de staatsgrepen in 1796 en het Kollumer oproer in 1797 naar de zuiveringen van 1798, waarmee het boek eindigt. Het heeft geen enkele zin om ook maar een poging te doen het omvangrijke boek in dit bestek samen te vatten. Hier is slechts het advies: lezen.

Naast deze sterke kanten heeft het boek ook mindere punten. Dat Kuiper in zijn verhaal weinig vergelijkingen maakt met ontwikkelingen elders, is jammer. Natuurlijk gaat hier om een 'case-study' over Friesland en zouden te veel uitweidingen naar andere delen van de Bataafse Republiek of het buitenland het verhaal te zeer onderbreken, maar soms zou een vergelijking zinnig zijn om bepaalde ontwikkelingen beter te kunnen duiden. Zo is de verhouding tussen het radicale stadsbestuur van Leeuwarden in 1795-1796 en de gematigde representanten (het voorlopige provinciebestuur) precies omgekeerd aan de situatie in Utrecht, waar de gematigde raad der gemeente in de hoofdstad het voortdurend aan de stok had met de radicale representanten van Utrecht. Een vergelijking zou een ondersteuning vormen voor Kuipers stelling dat de tegenstelling tussen radicale en gematigde revolutionairen de wezenlijke scheidslijn vormt en dat de argumenten over lokale en gewestelijke autonomie soms willekeurig of zelfs opportunistisch gebruikt zijn door beide kampen.

In dit opzicht was het ook wenselijk dat het tijdspectief langer was geweest. De periode 1795-1798 vormt weliswaar het meest spannende deel van de Bataafse revolutie en na het